

Permanentnost primitivne akumulacije, ali: o privatni lastnini, komodifikaciji in povratku rente

»Vse poti torej vodijo k lastnini.«

C. B. Macpherson (1973: 121)

¹ Glej moj članek o konceptualizaciji skupnega v tej številki ČKZ.

Večstoletno zgodovino kapitalizma je poleg nasilja nad delavstvom in uporov proletariata proti izkoriščanju, skoraj popolnega razpada starih antisistemskih gibanj, tehnoloških revolucij, hudih gospodarskih kriz in kreativnih destrukcij morda še najbolj zaznamovalo ropanje skupnega: skupnih posestev in skupne »lastnine«, vsemu človeštvu skupnih virov in dobrin, možnosti skupnega in relativno avtonomnega upravljanja teh sredstev in navsezadnje tudi določanja, kaj bomo avtonomno naredili z našimi življenji. Koncept skupnega ima večplasten pomen, ki sem ga poizkušal razgraditi drugje; naj bo na tem mestu dovolj, da imam z njim v tem članku v mislih predvsem skupno »lastnino« oziroma skupno posest, ki ni neposredno podrejena kapitalističnemu trgu, delujočemu po sebi lastni logiki. Ta zgodovinsko gledano prvoten pomen skupnega dopolnjujem z biopolitičnimi vidiki, saj danes kapital neposredno izkorišča same človeške odnose in razmerja, ki jih je prav tako treba dojemati kot eno izmed oblik skupnega.¹ V članku podajam nujno potrebno historično kontekstualizacijo skupnega prek razjasnitve razmerja, ki ga drži do privatne lastnine v njeni teoretsko-legitimacijski zastavitvi ter zgodovinsko-praktični pojavnosti, posledično pa tudi do procesov primitivne akumulacije. Prav konsekvence za skupno – tako na »praktični« (ekspropriacija, izginjanje), kot na »teoretski« ravni (nezmožnost razmišljanja o skupnem) – so ozadje, a obenem temeljno vodilo tega članka.

² Povedano drugače: ekonomsko je na ravni prakse vsaj v okvirih kapitalizma neločljivo od političnega.

Obstoj moderne privatne lastnine se je zgodovinsko gledano izkazal kot eden izmed temeljev učinkovitega delovanja kapitalizma. Je namreč med predpogoji kapitalistične akumulacije, pri čemer je ključnega pomena predvsem lastništvo nad produkcijskimi sredstvi in faktična možnost neomejene privatne akumulacije. Ob proučevanju teh karakteristik postane jasno, da je mogoče nastajanje, razvoj, širitev in ohranjanje kapitalizma dojemati le kot inherentno političen proces,² ki ga ob inkorporaciji različnih področij v krogotok kapitala prežemajo bolj ali manj manifestne oblike nasilja. Njihovo izvajanje poteka predvsem prek procesov primitivne akumulacije, ki so permanentni in obnavljajoči se akti (pogosto povsem fizičnega) ločevanja producentov

od produkcijskih sredstev. Ti procesi se namreč ne odvijajo na praznih listih papirja, ampak na področjih, kjer že potekajo določene aktivnosti, odnosi ustvarjanja, delovanja in življenja; primarno gre torej za ekspropriacijo sfer, kjer je že aktivno živo delo, s čimer so ponujeni izjemno ugodni temelji širjenju kapitala. Razloga za to sta vsaj dva: prvič, ker lahko kapital s tem posegom inkorporira v svoje delovanje živo delo, ki poprej ni bilo izkoriščeno; in drugič, ker lahko takšna področja delovanje kapitala celo znatno omejujejo, kot se je večkrat pokazalo tudi skozi zgodovino; kolonizacija torej ni pomembna le zaradi potencialne ekspanzije kapitala na ta plodovita področja, ampak ker lahko obstoj tovrstnih področij omejuje tudi samo delovanje kapitala drugod. Če na podlagi teh razlogov parafraziramo Adorna in Horkheimerja, ugotovimo, da 'kar se upira, sme preživeti samo tako, da se pridruži; ko kapital registrira skupno v njegovi različnosti, že spada zraven, tako kot zemljiški reformator h kapitalizmu'. 'Registracija' je v danem primeru nasilje primitivne akumulacije in je daleč od anonimnih zakonov, ki naj bi praviloma načelovali »normalizirani« ekonomski akumulaciji. In prav primitivna akumulacija igra ključno vlogo pri vzpostavitvi kapitalističnih odnosov v družbi ... Zaradi permanentnosti namreč tvori konstitutiven način za akumulacijo kapitala, prek nje poteka ekspanzija in reprodukcija kapitala, omogoča širitev ter postopno univerzalizacijo blagovne forme, hkrati pa se s tem vzpostavlja tudi »družbena konstitucija, skozi katero se ohranja eksploatacija dela« (Bonefeld, 2001: 1).

Družbena konstrukcija lastnine in ekspropriacija skupnega

»Velik del kapitala, ki se brez rojstnega lista danes pojavlja v Združenih državah, je kapitalizirana kri otrok včerajšnje Anglije.«

Karl Marx (1976/1990: 920)

Naturalizacija lastnine kot privatne lastnine, ki je tukaj že od nekdaj, uspešno mistificira zgodovinsko dejstvo, da je bil v preteklosti koncept lastnine precej širši in bolj pester, kot je v post-modernih kapitalističnih družbah. Spregleda tudi, da se je močno spreminjal, podobno kot se je spreminjala in reducirala pestrost oblik skupnega (glej Berry, 2008: 3. pogl.), in da so lastnina ter vsi sistemi lastništva kot oblike družbenih institucij vedno človeško ustvarjeni; med ljudmi zato vzpostavljajo določena družbena razmerja in relacije, pri čemer so po pravilu izraz zgodovinskih razmerij moči v družbi (glej Macpherson, 1973: 4. pogl.; May, 2010: 16–22). Šele skozi oblike pravnega nadzora nad skupnimi področji, ki narekuje oblike njihove ekspropriacije in privatizacije (Negri in Hardt, 2005: 192–202), ter z vzpostavitvijo primata lastninskih pravic, kar je osnova skoraj vseh modernih političnih ustav, ki skrbijo za nedotakljivost ekonomskih interesov (Negri in Hardt, 2009: 3–21), se skozi dolgo zgodovino liberalizma in kapitalizma privatna lastnina ne le legalizira in legitimira, temveč sčasoma tudi naturalizira kot edina smiselna in mogoča – ter za kapitalizem nujna – oblika (privatne) posesti.

Današnja popolna samoumevnost privatne lastnine kot edine res smiselne oblike lastnine se morda najbolj izkristalizira ob očitkih zagovornikom skupne posesti, ki jih lahko strnemo v dva pogleda: prva pogosta kritika prihaja od avtorjev, izhajajočih iz državnega socializma, ki predvideva, da je realno alternativo privatni lastnini mogoče misliti le prek državnih posegov od zgoraj oziroma kot državno lastnino, saj se je tovrsten projekt že izkazal za 'realno izvedljivega in mogočega'; dolge zgodovine predkapitalističnih in antikapitalističnih praks kolektivnega upravljanja skupnega (glej mdr. Ostrom, 1990; Linebaugh, 2008) očitno tem avtorjem niso dokaz

realno mogoče alternative, ki je zgodovinsko gledano obstajala precej dlje od resnično obstoječih socializmov in zagotovo tudi dlje od modernega dojemanja privatne lastnine v kapitalizmu. Drugi, danes seveda še pogostejši očitek, ki prihaja predvsem iz liberalnih vrst, pa je predpostavka, da sta ustvarjanje in kreativnost odvisna prav od privatne lastnine same, med drugim na primer od varovanja avtorskih pravic in patentov; v primeru njune ukinitve naj bi egoistični individuuum [ključna ontološka predpostavka, op. p.] namreč ne bil več motiviran za delovanje in/ali delo. Naj na tej točki omenim le, da gre za skrajno ozko dojetje ne le človeške kreativnosti in ustvarjanja, ampak tudi tega, kaj sploh dojemamo kot kreativno (glej npr. Shiva, 1997: 8–13). Precej podoben zadnje omenjenemu je očitek, ki ga Žižek usmerja proti Negriju in Hardtu, namreč, da bi že omenjeni kreativni produktivni tok usahnil, če na eni strani ne bi bilo ovir in na drugi strani parazitskega procesa (kapitala), ki si ga prilašča (Žižek, 2009: 140–142). Ta vseprisotna kreativnost človeških bitij po tej logiki torej obstaja zaradi kapitala, ki je njen temeljni pogoj: kapital v svojih nedrjih potemtakem rojeva ustvarjalnost, produktivnost, kreativnost in družbene odnose. Ne kot pravi Marx, da bi se z razbitjem te prisilne dialektike predzgodovina končala in zgodovina šele začela, nasprotno, odprava lastninjenja Žižku kaže temačen konec zgodovine, apokalipso, kjer produktivnost in kreativnost egoističnega posameznika brez zunanje prisile – bodisi Suverena bodisi kapitala – očitno umreta. K slednji kritiki, ki v svojem bistvu temelji na argumentu učinkovitosti, se še vračam, a naj za zdaj opozorim le na množico projektov, ki so danes vključeni v krogotok kapitala šele a posteriori, pogosto brez privoljenja ali celo brez zavedanja producentov (mnogokrat preprosto z nasilno ekspropriacijo), pri čemer sodobne oblike omejevanja skupnega in lastninjenja zaradi svojih invazivnih posegov to delovanje čedalje pogosteje v resnici omejujejo, ne pa spodbujajo.³

³ Terranova (2004: 79) tako na primer opozarja, da mnoge nove oblike kulturnega in strokovnega dela niso produkt kapitala »v kakršnikoli neposredni, vzročni posledični obliki, niso se torej razvile preprosto kot odgovor na ekonomske potrebe kapitala;« kar pa seveda ne pomeni, da ne ustvarjajo vrednosti oziroma, da jih kapital ne more *monetizirati*.

⁴ Z besedo lastnina imam v tem članku v mislih moderno privatno lastnino, za drugačne oblike lastnine pa zavoljo preprostejšega ločevanja uporabljam izraz posest (se pravi »posedovati nekaj«).

Vzpostavljanje moderne privatne lastnine

Lastnino je treba misliti kot družbeno institucijo, ki se je skozi zgodovino spreminjala in s tem odzivala na družbene, politične in ekonomske okoliščine, skozi katere se je sočasno tudi legitimirala; imeti nekaj v lasti odraža specifičen odnos v družbi, ki se formalizira skozi normativne in pravne akte. Prav zato lastnine ni mogoče preprosto enačiti s posestjo neke materialne stvari, kar postaja še posebno očitno z vzponom lastništva nematerialnih in neotipljivih stvari. Če je za predkapitalistično Anglijo veljalo, da »lastnina« daje pravico do rente in ne pravice do določene stvari, na primer zemljišča ali nekega imetja, se (še)le z modernim, kapitalističnim konceptom privatne lastnine, ki naj bi sčasoma prinesla tudi 'evtanazijo rentnika' (Keynes), vzpostavi absolutna in dvojna narava te lastninske pravice: ta dvojna narava se po eni strani definira kot pravica do razpolaganja, odvzemanja ali uporabe neke stvari, po drugi strani pa kot univerzalna pravica, ki ni pogojena z nikakršnim posebnim izvrševanjem kakšne družbene funkcije (npr. plemiški stan). Privatna lastnina s tem postaja neomejena v količini in prosto »prenosljiva«, mogoče jo je torej prodati, v tej lastnosti pa je mogoče videti neposreden odgovor na zahteve kapitalistične tržne družbe.⁴ (glej Macpherson, 1973: 123–131)

⁵ Privatizacija produkcije je zanj eden izmed strukturnih pogojev obstoja kapitalistične države, saj »javna oblast strukturalno ne more organizirati materialne produkcije po lastnih »političnih« merilih.« (Offe, 1985: 60) Državna oblast je davčno odvisna od obsega privatne akumulacije, s tem pa proces akumulacije postane splošna navezna točka dejavnosti države, obenem pa tudi ključni razlog za univerzalizacijo blagovne forme na čedalje več področij družbe, ki jo pomaga zagotavljati tudi kapitalistična država. Blagovno formo imamo zato lahko »za nekakšno splošno »točko ravnotežja« kapitalistične države. Obenem je tudi splošna točka ravnotežja akumulacije.« (Ibid.: 61)

⁶ Smithova izhodišča so blizu tistim, ki jih je zapisal Locke skoraj stoletje pred njim, med drugim tako poudarja, da »lastništvo, ki ga ima vsak človek nad svojim delom, ni samo prvotni temelj vsega drugega lastništva, je tudi najsvetlejša in neoskrunljivo.« (Smith, 2010: 142) Ključna naloga države oziroma oblasti je po Smithovem mnenju zagotavljanje svobodne trgovine, ki je ključni pogoj dobrega življenja, to pa je pogojeno z uveljavljanjem zakonodaje, ki omogoča lastniške pravice. Smith (2010: 371) sicer med drugim precej nešalantno zapiše: »Civilna oblast [v problematičnem slovenskem prevodu »civilna uprava«], ki je bila na videz ustanovljena zaradi zaščite lastnine, je bila v resnici ustanovljena zaradi obrambe bogatih proti revnim, ali tistih, ki imajo nekaj imetja, proti tistim, ki nimajo ničesar.«

⁷ Kot povzema May (2010: 27), je »nagrada za vlaganje tega napora, s katerim se dodaja vrednost, lastništvo rezultata.« (podčrtal J. P.) Ta Lockova zastavitev se najpogosteje omenja za delovno teorijo lastnine.

Lastnina lahko potemtakem pridobiva status lastnine šele prek državnega zakonodajnega aparata ali podobne avtoritete ter se nato reproducira skozi vsakodnevne prakse. Kot ugotavlja May (2010: 16), »lastnina kot lastnina časovno gledano ni pred aparati oblasti (ali države), čakajoč, da bo pravno prepoznana; v resnici zakonodajno priznanje lastnine konstituira njen obstoj v obliki, ki jo lahko identificiramo [...] Lastnina je konstruirana in reproducirana z državno zakonodajo, pri čemer ne varuje nečesa, kar je obstajalo poprej, kar je že prepoznano kot lastnina, ampak prej varuje določene obstoječe interese, s čimer kodificira njihovo zaščito skozi 'lastnino'.« Tudi zares učinkovitega obstoja privatne lastnine v njenem modernem pomenu ne more biti brez države ali njenega funkcionalnega ekvivalenta, saj se šele prek sodnega in represivnega aparata lahko zagotavlja in uveljavlja specifične lastniške oblike. Čeprav ne gre za edino možnost v kapitalističnem politično-ekonomskem sistemu pa po prepričanju Harveyja (2003: 90–91) kapitalistična akumulacija zagotovo najbolj cveti, kjer obstajajo institucionalne strukture privatnega lastništva in privatnih (poprej določenih) pogodb, pravne varnosti in utrjenih denarnih oblik; za zagotavljanje teh lastnosti je potrebna močna (buržoazna) država. V skladu z Offejevo (1985: 3. pogl.) zastavitvijo je treba nasprotno ugotoviti, da tudi sama kapitalistična država ne more obstajati brez privatne lastnine.⁵

Poudarek konstrukcije lastništva, njenega družbeno določenega vzpostavljanja, utrjevanja in spreminjanja je nujen in ključen. Ko pride do vprašanja akumulacije in upravičenosti same privatne lastnine, namreč ta poudarek omogoči izpostavitve inherentne povezave med državnim kot javnim na eni strani ter zasebnim na drugi (slavna liberalna dihotomija), predvsem pa razbija naturalizirano percepcijo utemeljevanja pravice do lastnine, ki se začena že z liberalnimi teorijami lastništva – predvsem z naravnim pravom Johna Locka (2010: 150–163) in klasično ekonomijo Adama Smitha.⁶ (glej Harvey, 2011) Kot piše Macpherson (1973: 228–233), iz Lockovih predpostavk v *Drugi razpravi o oblasti*, njegovem temeljnem delu, namreč izhaja, da imajo posamezniki po naravi dano pravico do lastnine, ki je predhodna morebitni državi ali oblasti. Lastnina po tej

interpretaciji torej ne izhaja iz privoljenja ali potrditve koga drugega; Lockova teorija namreč predvideva, da je lastnina predhodna kakršnikoli družbeni oziroma politično-ekonomski institucionalizaciji, izhaja namreč: a) iz pravice do preživetja oziroma samoohranitve; in b) iz vloženga dela posameznika v naravo, ki dodaja 'vrednost' tej operaciji.⁷ Čeprav Locke (2010: 155) za to po naravi dano pravico postavlja zdravorazumsko omejitev, da »naj ima vsak toliko, kolikor lahko uporabi«, se razmere drastično spremenijo z 'izumom denarja' in 'tihim dogovorom ljudi, da mu prisodijo vrednost'. S tem Locke učinkovito »povozi eno najpomembnejših

omejitev (omejitev neskončne apropiacije), s čimer odstrani enakost naravnih pravic in konča s priznanjem, da je naravni zakon popolnoma neefektiven porok za naravne pravice, ki posledično izgubijo izvirne značilnosti, ki so jim bile podeljene.« (Macpherson, 1973: 228)

Naturaliziranje Homo oeconomicusa in »tragedija skupnega«

Locke 'tiho privolitev' ljudi v uporabo denarja uporablja kot utemeljitev neskončne »naravne« pravice do apropiacije, s tem pa legitimira skrajne razlike v ekonomski in posledično družbeni enakosti. Po njegovem zdravorazumskem tolmačenju te razlike primarno izhajajo iz neenakosti v delu, opravljenem v preteklosti,⁸ a najbrž je le redkim povsem razumljivo, o kakšni preteklosti je tu govora. Morda je Locke verjel v reinkarnacijo [sic!],⁹ a bolj bistveno je, da s tem odpravlja lasten poizkus naturalističnega utemeljevanja lastnine, ki bi jo v prvotnem konceptu pravzaprav lahko dojemali tudi le kot obliko posesti. S tem pa novo obliko privatne lastnine de facto prenese na raven legitimiranja kapitalistične družbe kot takšne.

To nikakor ni le površinski premik, saj zareže v temelje tega, kako se definira privatna lastnina, predvsem pa omogoča arbitrarno postavljanje ali odstranjevanje omejitev. Iz tega izhajata dve posledici: a) »privatna lastnina, ki je pridobljena osebno [...], je izpodrinjena s kapitalistično privatno lastnino, ki temelji na eksploataciji odtujenega, a formalno svobodnega dela« (Marx, 1976/1990: 928);¹⁰ b) ključen je premik od imeti-nekaj-v-posesti do pravice po odrekanju, se pravi do možnosti za omejevanje in preprečevanje uporabe ali dostopa do nečesa (Macpherson, 1973; May, 2010: 18–22).

Poleg Lockovega utemeljevanja privatne lastnine, ki jo velja dojemati kot antitezo skupne lastnine/posesti, sta za moderen razvoj privatne lastnine pomembna še dva zagovora, vendar se nobeden od njiju ne opira neposredno na naturalistična izhodišča. To sta Heglova utemeljitev, kjer je lastnina dojeta kot pravni konstrukt, legitimnost pa pridobiva s promocijo svobodnega posameznika, ki naj bi se le tako lahko samostojno razvijal; druga je funkcionalna/pragmatična argumentacija, ki izhaja iz že omenjenega ekonomističnega argumenta učinkovitosti, ki naj bi jo prinašala privatna lastnina. (May, 2010: 29–32) Če je Heglove predpostavke z uspešno kritiko diskreditiral že Marx (1975) v svojih zgodnjih spisih, posredno pa je k temu pripomogla tudi Lockova naivnost (ki jo Marx raztrga na začetku prve

⁸ Ta za današnje razmere reakcionarna poteza teorije, ki sicer hoče temeljiti na vložnem delu, se izkristalizira v petdeseti sekciji druge razprave: »Ker izvira vrednost zlata in srebra [...] samo iz soglasja ljudi, pri čemer je velik del njenega merila vsebovan v delu, je jasno, da so se ljudje strinjali z nesorazmernim in neenakim lastništvom nad ozemljem, saj so z molčečo prostovoljno privolitvijo našli način, kako si lahko človek pošteno prilasti več ozemlja, kakor je njegovih proizvodov, ki jih more uporabiti, kajti v zameno za presežke lahko prejme zlato in srebro, ki ju je mogoče kopiciti, ne da bi komu storili krivico [sic!], saj se ti kovini v rokah lastnika ne uničita in ne razpadeta. Po tej razdelitvi stvari na neenake zasebne posesti so ljudje utrli zunaj družbenih omejitev in brez pogodbe, zgolj s pripisovanjem vrednosti zlatu in srebru ter le z molčečim strinjanjem z rabo denarja. Kajti v vladavinah lastniško pravico uravnava zakon, posest zemljišč pa določa pozitivna zakonodaja.« (Locke, 2010: 162–163) Locke je omejeno naravno pravico lahko izpeljeval iz predpostavke, da je 'na svetu dovolj ozemlja, da bi zadostovalo za podvojeno število prebivalcev', ki pa je bila bližja resničnemu stanju v novem svetu Severne Amerike, kot v Evropi, za katero so bili že takrat značilni konflikti in srdit boj za nadzor nad viri preživetja. To dobro pojasnjuje skorajda diametralno nasprotje med dvema ključnima teoretikoma naravnega prava, Hobbesom in Lockom, in posledično tudi različne oblike širjenja suverenosti v Evropi in ZDA, ki sta ju prepoznala Negri in Hardt (2002: drugi del, predvsem 137–153): v ZDA je namreč to širjenje temeljilo na utopiji vedno odprtih prostorov in mirne ekspanzije Imperija, ki preprosto vključuje v svojo mrežo, sicer premostljive ovire pa pri tem postavlja kvečjemu narava (kamor med drugim spadajo npr. staroselci) in ne zgodovinske ovire. Ta ekspanziven proces v ZDA, za katerega je poleg drugega značilen izolacionizem navzven, traja vse do konca devetnajstega stoletja. Tudi Harvey (2003) poudarja nujnost odpiranja vedno novih področij za ekspanzijo kapitalizma, kar je njegov »eksistencialni temeljni pogoj – kapitalistično reševanje procesu ekspanzije inherentnih kontradikcij, ki ustvarjajo

čezmerno akumulacijo, pa Harvey (Ibid.: 109; 3. poglavje) razlaga z znanimi prostorsko-časovnimi prilagoditvami [*spatio-temporal fixes*], ki predvidevajo časovne in prostorske premestitve kapitala, kar je pogoj za 'molekularne procese' neskončne kapitalistične akumulacije v prostoru in času.

⁹ Marx (1976/1990: 26. pogl.) to nesmiselno predpostavko šaljivo primerja z izvirnim grehom v teologiji. Skoraj identično 'teologijo', namreč da kapitalisti držijo svojo oblastniško pozicijo zaradi prihrankov, ki so jih nakopičili v preteklosti, je ponujal Smith (2010; glej Perelman, 2000: 29).

¹⁰ Kot naprej poudarja Marx (Ibid.: 931), »politična ekonomija v osnovi zamegljuje dve različni vrsti privatne lastnine, ena se opira na delo producenta samega in druga na eksploatacijo dela drugih. Pri tem pozablja, da je zadnje omenjena oblika ne le neposredna antiteza prve, ampak temelji na njenem grobišču in nikjer drugje.«

¹¹ Harvey poudarja (2011: 101), da Hardin svoja malthusejska izhodišča uporablja za utemeljevanje avtoritarne regulacije rasti prebivalstva, šele posredno pa mu to daje tudi podlago za lastninjenje skupnega (saj naj bi skupne vire to »obvarovalo« pred čezmerno rabo).

¹² Ti dve edini sploh mogoči alternativni [sic!] predstavi tudi sam Hardin dekado pozneje, pri čemer se opira kar na Hobbesovega Leviathana (glej Ostrom, 1990: 1. pogl.; za vplive na prispevek tudi Linebaugh, 2010).

knjige Kapitala), se argument učinkovitosti privatne lastnine, ki je prav tako tesno povezan z liberalno-demokratsko percepcijo, danes celo v tej svoji izhodiščni argumentaciji, kjer je – roko na srce – bil še najmočnejši, sooča s precejšnjimi težavami. Za primer lahko vzamemo omejevanje dostopa prek različnih oblik intelektualnih pravic in patentov, ki onemogoča prosto širjenje znanja, čeprav je prav to širjenje obenem prvi pogoj za večanje (uporabne) vrednosti tega znanja v družbi.

Pred nadaljevanjem je treba omeniti še pomemben kvalitativni preskok v naturalizaciji privatizacije in državnih oblik regulacije, ki ga izvede profesor biologije Garrett Hardin (1968) s prispevkom *Tragedija skupnega* v reviji *Nature*. Objava v strokovni reviji, namenjeni naravoslovni znanosti, je simptomatična iz številnih razlogov, sam bi rad poudaril predvsem Hardinovo legitimacijo ropanja skupnega, ki jo kvazistrokovno utemeljuje na podlagi Smithove nevidne roke trga, Malthusovih skrajno reakcionarnih demografskih načel o rasti populacije, hobbesovsko navdahnjene variacije naravnega stanja, kjer (tudi) po Hardinovem pes-žrepsa in utilitarizmu Jeremyja Benthamu.¹¹ Vprašanje skupnega je bilo za Hardina širši problem in metafora za življenje, predvsem za preveliko število ljudi glede na vire, ki so na voljo v naravi; kot ugotavlja v podnaslovu, »problem populacije nima tehnične rešitve; zahteva fundamentalno povečanje morale.« A v prispevku Hardin ne podaja le podlage za (zanj nujno) lastninjenje skupnega, ampak tudi za odpravljanje socialne države: »Kako naj v socialni državi ravnamo z družino, religijo, raso ali razredom (ali v resnici kakršnokoli skupino, ki je kohezivna in jo je mogoče ločiti), ki se poslužuje čezmernega množenja [*overbreeding*] kot politike za zagotavljanje svojega lastnega povečevanja [*aggrandizement*]. Združevanje koncepta svobode do množenja s prepričanjem, da ima vsakdo, ki je bil rojen, enako pravico do skupnega, pomeni zapiranje sveta v tragičen potek dogodkov. Žal prav takšen potek dogodkov podpirajo Združeni narodi.«

Prispevek so v različnih znanstvenih krogih obravnavali močno nekritično, nekateri akademiki so po pisanju Ostromove (1990: 7) šli celo tako daleč, da so ga priporočali ne le kot obvezno branje za vse svoje študente, ampak tudi 'za vsa človeška bitja'. Posebej podrobno razglabljanje o idejni problematičnosti (a tudi učinkovitosti) tako samega prispevka kot njegovih najbolj vztrajnih zagovornikov ni potrebno, pomembnejša je ugotovitev Ostromove (Ibid.: 8), da »z referiranjem na naravno okolje v smislu 'tragedije skupnega', 'problemov kolektivnega delovanja' [...] ali celo 'virov skupnega lastništva', opazovalec pogosto vsiljuje sliko nemočnega posameznika v neizprosnih procesih uničevanja lastnih virov.« Implikacije tovrstnih metafor so jasne: problemov skupnega ni mogoče reševati z demokratično kooperacijo ali skup(nost)nim sodelovanjem, nujna je bodisi njihova privatizacija bodisi ostra regulacija s strani nacionalnega Suverena (če že ne podržavljenje tovrstnih virov, čemur Hardin, jasno, ni bil prav močno naklonjen).¹² Posameznik je po tej logiki preračunljivo in (instrumentalno-)racionalno bitje,

rezultati njegovih kolektivnih dejanj pa so zaradi teh karakteristik njegove egoistične narave nujno iracionalni za primerno ohranjanje skupnega, posledično pa tudi za trajnostno preživetje človeštva, ki je zaradi tega v nevarnosti.

Vloga privatne lastnine, posledično pa tudi samo dojetje privatnosti, ima izjemno širok pomen za družbo ter kaj se (še) dojema kot politično, saj ne nazadnje predpostavi (in ustvari) človeka kot atomiziranega, tekmujočega in egoističnega homo oeconomicusa, ki naj bi bil tak po svoji naravi. Te predpostavke so ključnega pomena za redukcionizem, ki je značilen za kapitalistično družbo, za njeno reprodukcijo in za odnose, ki jih ustvarja kapital. Ali kot na zgoščenem prostoru dobro povzema Claus Offe (1985: 21–22): »Privatnost namreč pomeni, daleč onstran vseh legalnih in psiholoških skrajšav, družbenoekonomsko stanje strukturalne abstrakcije potreb, skupin in razredov, ki jih temeljni mehanizem dobičkonosnega uvrednotenja kapitala ne upošteva avtomatično. »Privaten« je atribut ekonomske strukture, v kateri nastopajo uporabne vrednosti le kot stranski pojav menjalnih vrednosti; v kateri temelji družbeno bogastvo na produciranju pomanjkanja; v kateri akumulacijo kapitala spremlja periodično ali permanentno uničenje kapitala itd. [...] Res pa je, da je te in druge pojave mogoče formalno spraviti na skupni imenovalc iracionalnosti, namreč v obliki »privatnosti« postavljene nezmožnosti, da bi razumeli in kontrolirali družbeni proces, kakor je v okviru te organizacije organiziran z institucijo uvrednotenja kapitala. »Iracionalnost« in »privatnost« sta le alternativni oznaki za strukturalno pomanjkanje zavestne družbene kontrole nad zgolj faktično podružbljenim življenjskim procesom; ta tendenčno samorazdiralni deficit se v procesu kapitalistične reprodukcije poraja vedno znova in sam spet žene ta proces naprej.«

Fikcija o blagu in tako imenovana primitivna akumulacija

Poleg teoretsko-praktične legalizacije in legitimacije kapitalistične privatne lastnine obstajata vsaj še dva izjemno pomembna temeljna pogoja za razumevanje dolge zgodovine ekspropriacije in kolonizacije skupnega ter posledično pretvarjanje skupnega v privatno lastnino in s tem v blago, ki ga je mogoče prodajati na trgu. Prvi pogoj, povezan z vzpostavljanjem legitimnosti, je zaznal Polanyi (2008: 6. pogl.), ko je ugotavljal, da je za prodajo blaga na trgu v nekaterih primerih nujna vzpostavitev 'fikcije o blagu'. Po njegovem mnenju je to pomembno vsaj tam, kjer določene dobrine ali stvari v družbi poprej niso imele funkcije blaga, torej predmeta, ki je proizveden za prodajo in nakup na trgu – obenem pa je pravzaprav 'povsem očitno, da jih ne moremo dojemati kot klasične oblike blaga'. Kot primere podaja delovno silo, zemljo in naravno okolje, ki so morali pridobiti fiktivno utemeljitev, prek katere so postali blago; šele s tem je namreč nastala tudi možnost za nastanek trgov: »Definicija delovne sile, zemlje in denarja kot blaga je povsem fiktivna. Toda dejanski trgi za delovno silo, zemljo in denar so nastali prav s pomočjo te fikcije [...] Fikcija o blagu je potemtakem najpomembnejše organizacijsko načelo za vso družbo in na kar najbolj različne načine vpliva na skoraj vse njene institucije – gre namreč za načelo, po katerem ne bi smeli biti dovoljeni nikakršni dogovori ali vedenje, ki bi utegnili onemogočiti tržni mehanizem, ki deluje na podlagi fikcije o blagu.« (Ibid.: 137) Omenjena fiktivna blaga so seveda postala ključni del kapitalistične produkcije. Vse fiktivne oblike blaga, ki jih omenja Polanyi, so ta status pridobile s prehodom iz fevdalizma v kapitalizem, s čimer se je trgu podredila 'samo substanca družbe'; a špekuliramo lahko, da skoraj vsaka nova oblika dobrine, ki poprej ni bila dojeta kot blago, potrebuje svojevrstno fikcijo, če naj se

¹³ V tem pomenu je najbolj smiselni prevod besede *commoners* najbrž 'navadni ljudje', pri čemer velja poudariti, da je izraz tesno povezan s prvotnimi oblikami protokomunizma *The Diggerjev* [kopač] in *True Levellerjev* [resnični borci za enakost]; slednji že v svojem imenu poudarjajo nujnost redistribucije bogastva in zemlje. Eden ključnih protokomunistov je bil revolucionar in ustanovitelj Diggerjev Gerrard Winstanley, oster nasprotnik privatne lastnine, revščine, mezdnega dela, uničevanja in lastninjenja skupnega ter suženjstva, ki je bil (že v sedemnajstem stoletju) bržkone prvi, ki je jasno in javno zapisal, da so nujne družbene spremembe (glej Linebaugh in Rediker, 2000: 140–142; Hands, 2011: 163-166; Winstanley, 2011).

¹⁴ Smiselne sopomenke za angleško besedo *enclosure* v slovenskem jeziku ni, še najbolj bi se ji v današnji uporabi pomensko približale besede, kot so lastninjenje, prisvajanje in razlaščenje, predvsem pa ekspropriacija, ki ji sledi apropiacija – odvisno od vlog jih skozi članek izmenjuje uporabljam tudi sam. Vendar se s tem izgubi *fizična* narava tega prvotnega procesa, ki je bil sicer usmerjen v ograjevanje poprej skupnih zemljišč, npr. gmajne (glej tudi moj drugi članek v tej številki ČKZ). Beseda *enclosure* se je namreč uporabljala za označevanje procesov prisvajanja skupnih zemljišč ali območij, ki so se v Angliji dogajala vse od trinajstega stoletja; 'fizično' gledano gre za nadvse precizen izraz s tehnično značilnim prizvokom v smislu meje in zidu, ekspresivno pa izraža (ne)svobodo, saj je povezan z zaporom in ujetništvom (glej Lindebaugh, 2010). V Oxfordskem slovarju je zato razložen kot »akt postavljanja ograje ali zidu okrog dela zemlje: zgrajevanje [*enclosure*] skupnega območja v sedemnajstem stoletju.« O *enclosures*, tudi v povezavi s fetišističnem značajem blaga oz. komoditet, glej med drugim Bonefeld (2001) in Holloway (2010: 14. pogl.). Prva pomembna faza ograjevanja in privatizacije se je v Angliji začela v 16. stoletju, na vrhuncu fevdalizma in v začetkih modernega kapitalizma, ko je tudorska država ustvarila centralizirane institucije oblasti. Posledice so bile katastrofalne: pavperizem in kronična revščina, pri

uspešno legitimira kot blago. To je še zlasti očitno v času nematerialnih oblik blaga, kjer lastništvo pogosto predvideva oddajanje in dohodek v obliki rente, ne pa dejansko prodajo (na primer fizično oprijemljivega) blaga.

Vsaj tako pomemben kot vzpostavljanje fikcije o blagu je premislek o vlogi, ki jo pri historičnem vzpostavljanju kapitalističnih družbenih odnosov igra primitivna akumulacija. Primitivna akumulacija – izraz, ki ga je Marx izpeljeval iz svoje analize klasične političnoekonomske misli Adama Smitha – je proces, ki je predhoden precej manj opazni, idealno-tipski kapitalistični akumulaciji; je namreč njen zamolčani začetek, izhodiščna točka, ki jo je treba uvrstiti zunaj neosebni, anonimnih ekonomskih zakonov, ki zaznamujejo dovršeno kapitalistično produkcijo in zanjo značilno prisvajanje presežne vrednosti. (Marx, 1976/1990: 8. del) Kot piše Perelman (2000: 2), »že sam zven izraza primitivna akumulacija meži po jedkih odmevih, ki pričajo o človeških posledicah. Beseda »primitiven« predvsem sugerira brutalnost, ki ji je manjkala subtilnost bolj modernih oblik eksploatacije. Prav tako namiguje, da je bila primitivna akumulacija pred oblikami akumulacije, ki jih ljudje po navadi asociirajo s kapitalizmom. Ne nazadnje pa namiguje tudi na nekaj, kar bi lahko povezovali s »primitivnimi« deli sveta, kjer kapitalistična akumulacija še ni napredovala tako daleč kot drugod.« Šele s primitivno akumulacijo kapital vključi (in zaključi) v svoj krogotok področja, ki s tem postanejo izpostavljena tržnim odnosom in potencialnemu ustvarjanju presežne vrednosti. S tem je hkrati razbit tudi mit o naravnosti vzpostavljanja kapitalističnih odnosov, saj gre vselej za očitno družbene in posledično politične procese.

Proces primitivne akumulacije je zaradi vztrajnosti, manifestne nasilnosti in številnih uporov navadnih ljudi,¹³ ki so jim jemali zemljo (torej osnovni vir preživetja, s čimer so jih posledično prisilili v mezdno delo), v angleškem jeziku dobil znamenit izraz *enclosures*, najpogosteje pa se je pomensko uporabljala z izrazom »ograjevanja skupnih prostorov« [*enclosing the commons*].¹⁴ Le-ta nosi v sebi dvojnost narave tega vulgarnega procesa, ki ga označujejo različne tehnike in strategije razlaščenja, prilaščanja in 'ograjevanja' skupnega, sočasno pa inkorporiranje različnih področij in dejavnosti v tržne menjalne odnose, ki so temeljni pogoj kapitalističnih odnosov in delovanja kapitala. Medtem ko 'tiha prisila ekonomskih odnosov' zapečati usodo dominacije nad delavcem v polno razvitih kapitalističnih odnosih, morajo ta razmerja na samem začetku, kot je opozarjal Marx (1976/1990: 899–900), vedno biti zagotovljena skozi neposredno zunajekonomsko silo. Blaga, ki jih je mogoče izmenjati na trgu za univerzalni ekvivalent, denar, morajo namreč to šele postati.

Prvi pomemben in za redke ravno sporen poudarek v zgodbi o primitivni akumulaciji je, da do vzpostavitve disciplinarnih kapitalističnih odnosov ni prihajalo in ne pride spontano. Ti odnosi se ne vzpostavijo samodejno, po nekakšni naravni poti, ki je povsem logična posledica delovanja zgodnjih oblik kapitalistične akumulacije s počasnim vključevanjem novih področij, ampak so za njihov vzpon potrebni netržni, pogosto s političnim nasiljem prežeti posegi. S takšnimi prijemi se je na primer pod kapital v njegovih začetkih med drugim asimiliralo ruralno prebivalstvo, to nasilje pa so spremljali hudi upori prizadetih množic; s temi procesi ekspropriacijskega lastninjenja in inkorporiranja v kapitalistični trg se je namreč povsem spremenilo njihovo življenje, posledično celotno podeželje, predvsem pa so ti nasilni posegi močno pospešili razvoj kapitalizma. (Perelman, 2000; De Angelis, 2007: 10. pogl.; Linebaugh, 2008; Linebaugh, 2010) Perelman (2000) je prav prek delovanja teh primarnih procesov kapitalistične akumulacije razbral enega ključnih razlogov, zakaj so nekateri klasični politični ekonomisti, med njimi najočitneje Adam Smith, postavljali teorije, ki so v resnici diametralno nasprotje tega, kar se jim največkrat pripisuje. Kot ugotavlja iz podrobnega branja zgodnjih predstavnikov buržoazne klasične ekonomije, namreč ti avtorji na teoretski ravni podajajo legitimacijo za prisiljevanje ljudi v mezdnno delo ter opravičujejo in utemeljujejo racionalnost delitve dela.¹⁵ Zaradi množičnega zavračanja dela v tovarnah in proizvodnih obratih je namreč v mestih obstajalo izjemno pomanjkanje delovne sile, ki so jo zagotavljali prek nasilnih netržnih posegov ekspropriacije, prek katerih so posameznikom odvzemali proizvodna sredstva, nujna za preživetje. Nevidna roka trga je še posebno na začetku poti kapitala namreč nemogoča brez nadzora in nasilja, to je represivnih organov države, in Smith se je tega več kot dobro zavedal; delitev dela je zato na primer morala biti družbeno načrtovana in vsiljena od zgoraj. Marx (1976/1990: 928) pri kritiki tega razlaščenja neposrednih producentov ni skoparil z ogorčenjem in je med drugim zapisal, »da je bila dosežena s posegi najbolj krutega barbarizma in pod spodbudo najbolj nizkotnih, najbolj strašnih, najbolj gnusnih poželenj.«

Te ocene niso daleč od ugotovitev Karla Polanyija (2008: 2. del), da trgi ne vsebujejo inherentne težnje po razraščanju in da pri njihovem širjenju ni bilo nič naravnega, ampak je šlo za 'učinek čisto umetnih spodbud'. Polanyi je hkrati zavračal tudi splošno sprejete 'predsodke 19. stoletja', da je bil že prvotni človek v naravnem stanju (se pravi po svoji naravi) nagnjen k dejavnostim, ki prinašajo dobiček, saj takšne oblike dela nikoli poprej niso imele pomembne vloge za gospodarstvo človeštva (Ibid.: 4. pogl.).¹⁶ Pri vzpostavljanju privatne lastnine in dejanskih ciljev teh procesov je podal sliko podobno nasilne forme kot Marx:

»Ograjevanju so povsem ustrezno rekli revolucija bogatih proti revnim. Zemljiški gospodje in plemiči so pretresli družbeni red, prelomili stare zakone in navade, včasih z nasiljem, pogosto s pritiskom in zastraševanjem. Reveže so dobesedno oropali za njihov delež občinske zemlje

čemer jo je najhuje skupil ženski del populacije. (Linebaugh, 2008: 3. pogl.) Da je zares šlo za klasično revolucijo bogatih proti revnim, pričajo podatki Bollierja (2002: 44–46), po katerih je s serijo 4000 zakonskih aktov v 18. in začetku 19. stoletja angleški parlament avtoriziral, da si je majhno število kapitalistov prilastilo sedem milijonov akrov skupnih zemljišč; to je pomenilo, da si je 2250 ljudi do leta 1876 lastilo polovico vseh kmetijskih zemljišč, 0,6 odstotka populacije pa si je lastilo kar 98,5 odstotka teh zemljišč.

¹⁵ Kar je bilo pravzaprav ključno izhodišče Smithove politične ekonomije (glej Smith, 2010: 11–31).

¹⁶ »Ker je njegov [Smithov] aksiom veliko bolj ustrezal neposredni prihodnosti kakor megleni preteklosti, je pri njegovih privržencih zbudil nenavaden odnos do prvotne zgodovine človeštva.« (Polanyi, 2008: 103) Polanyi je poizkušal utemeljiti tezo, da »vse do našega časa še ni bilo gospodarstva, ki bi ga, pa čeprav le v načelu, nadzorovali trgi.« (Ibid.: 101) kar podkrepi skozi odkritja novejših raziskav, »da je človekova gospodarska dejavnost praviloma vpeta v njegova družbena razmerja.« (Ibid.: 105) Ekonomske sisteme so v preteklosti po njegovem mnenju poganjali predvsem neekonomski motivi, na primer vedenjska načela *recipročnosti*, *redistribucije* in *gospodinjstva* (produkcija za lastno porabo), medtem ko so izključno tržni ekonomski motivi ločeni od vseh družbenih razmerij, 'družba je zgolj privesek trga'.

in jim podrli hiše, ki so jih ti v skladu z običajnim pravom, ki so ga dotlej vselej spoštovali, imeli za svojo lastnino in lastnino svojih dedičev. Družbena struktura je razpadla; opustošene vasi in razvaline človeških domovanj so pričale o tem, kako surovo je besnela revolucija in ogrožala obrambo dežele, razdejala mesta, zdesetkala njihovo prebivalstvo, spremenila izčrpano zemljo v pesek, izmučila ljudi in jih iz spoštovanja vrednih kmetov spremenila v tolpo beračev in tatov.« (Polanyi, 2008: 91)

Ni dvoma, da je primitivna akumulacija s tem, ko je obči populaciji, navadnim ljudem [*commoners*], onemogočila dostop do virov preživetja, bila ključna za vzpostavitev kapitalističnih odnosov. Linebaugh (2008: 49–52) pri tem poudarja tudi pogosto spregledano dejstvo, da so z ekspropriacijo skupnih zemljišč in vzpostavitvijo trgovanja z zemljo proletarizirali ljudi ter jih posledično podjarmili raznovrstnim oblikam delovne discipline: »Odprava veselja in zabave, odprava kratkočasia in oblik razvedrila, odvrčanje od plesa, odpravljanje festivalov in stroga disciplina nad moškimi in ženskimi telesi. Zemlja in telo sta izgubila svojo čarobnost. Delavski razred je postal kriminaliziran, ženske sposobnosti in talente so javno ožigosali kot kvarne.« (Ibid.)

Drugi pomemben poudarek je neizpodbitna aktualnost primitivne akumulacije. Manifestne in nasilne oblike privatizacije javnega in skupnega po vsem svetu sprožajo ponavljajoče se pozive k obnovitvi vprašanj o delovanju procesov ekspropriacije, pri čemer se zdi poglavje o primitivni akumulaciji osnova za njihovo razumevanje, saj učinkovito ponazarja pogoje za vznik kapitala. Zaradi historično ponavljajočih se procesov nasilne privatizacije in komodifikacije pa ob tem prihaja tudi do vnovičnih premislekov o morebitni nujni permanentnosti tega procesa pri ohranjanju, reprodukciji in ekspanziji kapitala; reinterpreteracije primitivne akumulacije zaradi tega teoretsko-praktično utemeljujejo trajnost teh procesov za obstoj kapitalističnih družbenih odnosov. Razlastitve in posledična integracija teh na novo vzpostavljenih področij in sfer življenja v kapitalistični krogotok tako niso več le značilnost predzgodovine kapitala – kot se je najpogosteje interpretiralo Marxa (glej npr. 1976/1990: 928), ki je zaradi tega primitivno akumulacijo imenoval tudi primarna oziroma prvotna akumulacija –, ampak njegovo aktualno stanje, zmeraj prisotna tendenca in temeljna osnova kapitalističnih družbenih odnosov. (Perelman, 2000; Bonefeld, 2001; Harvey, 2003: 4. pogl.; De Angelis, 2001; De Angelis, 2007: 10. pogl.; Linebaugh, 2008)

Permanentnost primitivne akumulacije ...

Vzpon neoliberalizma in z njim agresivnih procesov kapitalistične privatizacije ter ekspropriacije je lahko jemljemo kot jasen kazalec, da konceptu primitivne akumulacije ne pripada izključno pred nekaj stoletji minulo mesto v dozdevno zgodovinskih začetkih konstitucije kapitalističnih odnosov. Desetletja napadov neoliberalnega režima bi namreč morali predvsem definirati kot proces komodifikacije področij, ki poprej niso bila izpostavljena tržnim odnosom, kot proces razlaščenja prvotnih producentov, ograževanja in eradikacije skupnega, ali morda še natančneje rečeno, kot transformacijo skupnih področij v področja privatnega lastništva. Neoliberalizma namreč nikakor ne definira le boj privatnega lastništva proti javni lastnini, ampak, ker je morda še precej pomembnejše, boj proti različnim oblikam skupnega (De Angelis, 2007: 134; Negri in Hardt, 2009: 137; Hardt, 2010: 136) – pa naj gre za kulturno ali javno sfero (prim. Schiller, 1989), javne »približke« skupnemu v obliki šolstva ali zdravstva, genetsko dediščino človeštva in

narave, družbene odnose in aktivnosti, ali pa skupne institucije in prostore (glej *mdr. Bollier, 2002*).¹⁷

Zato med čedalje več avtorji obstaja konsenz o primitivni akumulaciji kot trajnem temeljnem pogoju za ohranitev in širitev kapitalistične produkcije skozi daljše zgodovinsko obdobje. Bonefeld na primer poudarja (2001: 1–2), da je primitivna akumulacija »nujen element kapitalizma. – bolje: je predpostavka kapitala in rezultat njegove reprodukcije. Na kratko, primitivna akumulacija je družbena konstitucija kapitalističnih družbenih odnosov.« Kljub očitno predhodni naravi primitivne akumulacije – kot je bilo že nakazano, jo je mogoče percipirati predvsem kot preludij v potek normalizirane (?!) logike kapitalistične produkcije in akumulacije –, se vsekakor ni končala s procesi modernizacije na posameznih teritorijih. Še več, trdimo lahko, da se v postmoderni družbi ti procesi odvijajo predvsem na področjih, kjer nekaj že obstaja, kjer so aktivnosti in skupno delovanje že vzpostavljeni in se potemtakem lahko takoj ekspropiirajo – s primernimi mehanizmi in tehnikami, ki omogočajo ekstrakcijo ustvarjene vrednosti in nadzor nad kanali distribucije, pa se nato prodajo kot blago. In ta nekaj je življenje za zidovi tovarne, različne oblike skupnega življenja in ustvarjanja.

Za ključno točko reinterpretacije koncepta primitivne akumulacije bi lahko označili premik od historične kategorizacije do politično-teoretskega razumevanja tega procesa. Le-ta vključuje historičnega, a ga hkrati občutno razširja, poudarja namreč vseprisotno nujnost političnega: njegova časovna dimenzija vključuje tudi zgodovinsko obdobje vzpostavljanja kapitalističnih produkcijskih odnosov, ki ga poudarjajo tradicionalne marksistične interpretacije, a odpravljajo njihovo nesposobnost spopadanja z očitno permanentnostjo in nujnostjo tega nasilnega procesa pri ohranjanju in ekspanziji kapitalistične produkcije.¹⁸ Čeprav gre pri teh procesih torej za vprašanje genealogije kapitala, se ta genealogija predstavlja ponavljajoče, ciklično. Bistvo tega razlikovanja je predvsem v preizpraševanju percepcije linearnega modela razvoja kapitalizma in tovrstne linearnosti časa na splošno, ki postavlja ostre meje začetkov tega sistema, čemur naj bi posledično sledila neka logična pot stopenj in faz razvoja (v smislu napredka kapitalizma kot sistema, ki napreduje od začetne do zrele faze itd.). (De Angelis, 2001; 2007: 10. pogl.) Čeprav je na to trajno prisotnost primitivne akumulacije med prvimi znova opozoril Perelman (2000: 2. pogl.), je treba kot ključnega avtorja nove interpretacije obravnavati predvsem De Angelisa (2001; 2007), ki poudarja, da je za proces primitivne akumulacije pri Marxu ključna predvsem ločitev producentov od produkcijskih sredstev, kar gre po njegovem dojemati tudi kot eno osrednjih kategorij Marxove kritike politične ekonomije. Ta ločitev je skupna značilnost akumulacije in primitivne akumulacije, zato razlika med njima ni substantivna, ampak gre za razliko v pogojih in oblikah, skozi katere se ta razlika implementira. Medtem ko se pri primitivni akumulaciji za De Angelisa vzpostavlja ločitev producenta od produkcijskih sredstev v raznolikih družbenih razmerah in na različnih področjih, ki se dosegajo prek različnih strategij in tehnik ločevanja, pri kapitalistični akumulaciji ta ločitev že obstaja in se le reproducira po kapitalu lastni logiki. Strategije ločevanja so torej ključnega pomena za vzpostavljanje kapitali-

¹⁷ Glej tudi moj drugi članek v tej številki ČKZ. Če se premaknemo še dlje iz abstraktne na konkretno raven aktualnih političnih bojev, gre: za odprte skupne prostore in življenje družbeno-političnih praks, ki naj jih raje (pre)naselijo takšni produktivni obrazi kreativnosti in domišljije, ki bodo to »znanje« tudi sposobni prodati na trgu kot obliko blaga, ali pa kakšen odprtokodni tehnološki projekt, iz katerega je (predvsem zavoljo nekajletnega brezplačnega dela entuziastov) mogoče potegniti dobiček (npr. Linux, glej Berry, 2008).

¹⁸ O vseprisotnosti antagonizmov, razrednih bojev in nujno prisotne povezanosti političnega z ekonomskim glej Negrijevo knjigo *Marx onkraj Marxa* (1984/1991), ki ponuja ključno politično branje Marxovega *Grundrisseja*. S tem ponuja precej bolj radikalen pristop branja Marxa kot tradicionalni marksisti, ki s koncentriranjem na kritiko »idealno-tipskega« kapitalizma, ki jo Marx podaja v prvi knjigi *Kapitala*, v veliki meri pozabljajo na nujnost političnih intervencij, značilnih ravno za primitivno akumulacijo. Glej tudi opombi 16 in 19 v tem članku.

stičnih produkcijskih odnosov, česar pa, kot je bilo že rečeno, ne smemo gledati le kot proces, ki nastane pred kapitalističnimi oblikami produkcije, ampak, kar je pomembnejše, kot temeljni pogoj, če naj do akumulacije kapitala na nekem področju sploh pride (prim. Perelman, 2000: 28). Razliko med primitivno akumulacijo in akumulacijo lahko torej zapišemo tudi kot razliko med vzpostavljanjem kapitala, se pravi njegovim postajanjem, in pogoji bivanja kapitala, torej njegovim obstojem.

S problematiziranjem linearnega razvoja De Angelis naprej poudarja časovno krožnost procesov ločevanja, saj ti procesi niso ireverzibilni, ampak vedno vsaj potencialno spremenljivi. Proti nasilnim ekspropriacijam in ločevanju od produkcijskih sredstev so se namreč ekspropriirani skozi zgodovino skorajda po pravilu zmeraj bojevali. S tem pa De Angelis ne misli le začetnih bojev ob ekspropriaciji in vzpostavitvi pogojev za kapitalistično produkcijo, ampak permanentnost teh bojev skozi čas in zmage v bojih, ki izbrisajo omenjeno ločitev producentov od produkcijskih sredstev (ali pa se vsaj borijo proti tej ločitvi). Pomembna predpostavka teh bojev je brez dvoma, da zgoraj omenjene kapitalistične oblike privatne lastnine niso dojele kot naravne, temveč družbeno konstruirane in s tem tudi politično spremenljive.

Medtem ko ekonomistična interpretacija delovanja kapitala torej stavi na statičnost, nespremenljivost stanja, s čimer negira dejstvo, da so ti družbeni odnosi že zmeraj politični in se z vzpostavljanjem bojišč tudi spreminjajo, politična interpretacija na drugi strani zavrača to vulgarizirano dožemanje Marxa kot apolitičnega ekonomista, ki se po tej logiki skorajda zavzema za normalizirano delovanje kapitala in odpravlja subjekte upora. Že sam boj izkoriščanih, upor proti kooptaciji živega dela, torej predvideva nujnost ekstraekonomskih posegov in neposrednih političnih intervencij, kadar se poizkuša ekspropriirati ekspropriatorje. S tem politična interpretacija navadne ljudi obravnava kot aktivne subjekte v antagonističnih bojih in ne le kot nemočne žrtve. Rečeno drugače: z upori je zgodovina zmeraj odprta; ekstraekonomski posegi vedno le začasno vračajo ali obnavljajo stanje, ki je za kapitalistično produkcijo »normalno«. In politično konstituiranje ekspropriiranih lahko temelji predvsem na podlagi skupnega – le takrat, ko ekspropriirani začnejo sprejemati zahteve kapitalističnih oblik produkcije kot zakone narave, kapitalistična akumulacija ne potrebuje sočasno tudi strategij primitivne akumulacije, ki vedno znova vzpostavljajo, utrujejo ali širijo ločitev producentov od produkcijskih sredstev.

Politično-teoretska interpretacija primitivne akumulacije z nelinearnostjo razvoja kapitala prinaša še tretjo posledico, namreč problematizacijo predpostavke, da zunaj kapitala ne obstaja nikakršna zunanost več. To v veliki meri sledi sami tezi o nelinearnosti razvoja, saj so različne sfere življenja kolonizirane postopoma, v različnih stopnjah in merah, z raznolikimi strategijami in načini. Ko je govor o področjih torej sam nimam v mislih le področij v fizičnem pomenu teritorijev, ampak tudi močno raznovrstne sfere družbe, življenja ali kulture, ki se lahko (in tudi se vedno bolj) prekrivajo, in sploh različne mogoče oblike družbenih odnosov in skupnega življenja: »kar počne kapital (ne kapitalizem), je poskus ustvarjanja življenjskih svetov glede na lastno podobo (kot je npr. fabrika) ali kolonizacija že obstoječih svetov, da bi opravljali delo glede na njemu lastne prioritete in težnje.« (Ibid.: 139)

Ekskurz: Čeprav torej ni mogoče dvomiti, da je od sedemdesetih let prišlo do strukturnih premikov na ravni financiranja, novih oblik ekspropriacij in kolonizacije vedno novih področij, privatizacij, in tako naprej, to ni niti izjemno početje, niti ga ni mogoče gledati kot časovno linearnega: po eni strani gre za zmeraj prisotne tendence kapitala v težnji po iskanju večje presežne vrednosti in posledično možnosti večjih profitov, po drugi strani pa za proces, s katerim se vzpostavlja »dejanska podrejenost posameznikov in njihove delovne sile prevladi kapitalistič-

nega razmerja.« (Balibar, 2004: 25) Do očitnejšega strukturnega premika je prišlo zaradi širših politično-ekonomskih spodbud in prilagoditev, ki so sledile splošnemu trendu upadanja profitnih stopenj, s čimer je prišlo do procesov sistemske reregulacije in novega iskanja strukturnega ravnotežja, ergo stabilizacije. / Konec ekskurza

A za mojo izpeljavo, ki izhaja iz interpretacije primitivne akumulacije, je v teh procesih pomembnejša naslednja posledica: Čeprav je kapitalistična tendenca komodificiranje celotnega življenja; čeprav na Zahodu področja, ki bi bila izločena iz kapitalistične kolonizacije, skorajda ne obstajajo več; in čeprav kapital posredno vpliva na skorajda vse sfere življenja – vsaj neka oblika zunanjosti kapitala mora obstajati. Če naj se kapital še naprej širi, morajo namreč obstajati področja, ki jih še ni v popolnosti koloniziral. Le s širjenjem na nova področja, ki jih komodificira, v nove procese in dejavnosti, ki poprej niso bili podrejeni tržnemu krogotoku, se morajo izpeljati enaki procesi primitivne akumulacije, torej ločevanja od neposrednih uporabnikov in izvajalcev ter vzpostavljanje lastnine; šele potem lahko pride do potencialne naturalizacije delovanja kapitala, do situacije, v katero producenti 'že zmeraj padejo'. In tako je z ekspanzivnim delovanjem kapitala vsakokrat in zmeraj.

... ali: Kapitalu inherentna akumulacija-kot-odvzemanje

Predpostavka, da primitivna akumulacija na določenih točkah v zgodovini kapitala ne igra (več) pomembne vloge, je zaradi naštetih razlogov vsaj problematična, če ne napačna. To bi namreč veljalo predvsem za kapitalistično akumulacijo, ki bi temeljila le na vsrkavanju presežne vrednosti kot vira dobička. Onkraj te abstrahirane predstave »normaliziranega« delovanja kapitala, katerega ekspanzija poteka brez uporov, pa gre za permanenten proces nasilne akumulacije, saj lahko le tako sistem rešuje krize in vključuje nova področja.¹⁹ Temeljne karakteristike tega sistema slikovito opisuje Jameson (2011: 7): »Mašina se vztrajno kvari, ne popravlja se z reševanjem lokalnih problemov, ampak z mutiranjem proti vse večjemu in večjemu obsegu, s svojo preteklostjo, pozabljeno ravno pravi čas, s svojimi skritimi prihodnostmi, irelevantnimi vse do točke, ko pride do kvantnega skoka.«

V aktualnih družbenoekonomskih razmerah postajajo ti procesi z novimi oblikami prilaščanja skupnega čedalje bolj manifesten način kapitalističnega nasilja. Harvey (2003: 144–152) zato izraz primitivna akumulacija zamenja za koncept akumulacije-kot-razlaščanja oziroma akumulacije-kot-odvzemanja [*accumulation by dispossession*], ki po njegovem mnenju bolje nakazuje proces, ki je kapitalizmu v resnici inherenten. Vanj v skladu z Marxovimi ugotovitvami vključuje komodifikacijo in privatizacijo zemljišč ter izgon kmetov; transformacijo različnih oblik

¹⁹ Na tej točki ni govora o kakršnikoli »napaki« pri Marxu, saj je poizkušal natančno ločevati med tem, kaj *naj bi* kapital bil v svoji »čisti« obliki po svojih klasičnih apologetih, ter kaj je. Perelman (2000: 30) opozarja, da je relativno majhen pomen, ki ga je Marx podal primitivni akumulaciji, treba brati predvsem v skladu z njegovim primarnim namenom v Kapitalu: to pa je prikaz navidezno poštenih in objektivnih pravil kapitala, ki v resnici vodijo v eksploatacijo in so precej bolj učinkovita kot nasilna primitivna akumulacija. S pretiranim izpostavljanjem primitivne akumulacije bi se lahko oddaljil od te *thèse præsile* in disciplinarnih mehanizmov, ki so lastni samemu kapitalu in trgu. De Angelis (2001) po podrobnem branju Marxa utemeljuje svojo interpretacijo primitivne akumulacije kot interpretacijo, ki bi po njegovem mnenju (seveda ob podrobnejši razdelavi tega koncepta) skoraj zagotovo bila tudi Marxova. Obe tezi podpira Negrijeva (1984/1991) ugotovitev, da so v Grundrisse (v nasprotju s Kapitalom) politični elementi, temelječi na politični in ekonomski oblasti, pravzaprav v središču analize; klasična hegemonija kapitala je zanj, podobno kot za De Angelisa, skrajno redka ali vsaj začasna, vsakokrat pa jo razbijajo delavski boji. Glede na povedano bi lahko špekulirali, da je šlo pri Marxu v Kapitalu za zavestno odločitev zamegljevanja teh v praksi sicer zagotovo ključnih ekstraekonomskih vidikov ohranjanja in reprodukcije kapitala, saj je hotel dokazati, da tudi »normalizirano« delovanje kapitala lahko temelji le na izkoriščanju delovne sile (prek izžemanja presežne vrednosti).

²⁰ Gre za ugotovitev, ki je identična De Angelisovi. Harveyjev vpogled bi lahko umestili v že omenjene reinterpretacije procesov primitivne akumulacije, ki izpostavljajo permanentno naravo teh procesov v kapitalizmu in hkrati vzvod ohranjanja odvisnosti; mednje spada tudi prispevek Bonefelda (2001), širši pregled interpretacij primitivne akumulacije pa podaja De Angelis (2001). Debata o tem vprašanju se je razvila v drugi številki revije *The Commoner* (www.commoner.org.uk).

²¹ Kot eksemplaričen primer lahko jemljemo razvoj internetnega omrežja v ZDA, ki so ga obsežno financirali z javnim denarjem. Po obsežnih dodatnih vložkih za razširitev omrežja v devetdesetih letih dvajsetega stoletja so ga nato popolnoma privatizirali, čemur je s pospešenim razvojem in popularizacijo hitro sledila tudi monetizacija in komercializacija samih vsebin.

²² Podobne so na primer ugotovitve Hinda (2010: 82), po katerem je radikalen zasuk v dojemanju javnega interesa pomenil, da z vzponom neoliberalizma »tržne sile, prepuščene samim sebi, zagotavljajo javni interes. Natančneje rečeno, trgi so edini varen način za odkrivanje javnega interesa.«

Harvey (2003: 141–143) v tem kontekstu potrjuje De Angelisovo tezo, da kapital za svojo stabilizacijo nujno potrebuje področja in premoženja, ki obstajajo 'zunaj' neposrednih kapitalističnih tržnih odnosov,²⁰ pri čemer pa poudarja, da lahko kapital bodisi zlorabi področja, ki obstajajo zunaj njegovega dosega, ali pa takšna področja aktivno proizvaja, kar praviloma izvaja v koordinaciji z zunajekonomskimi akterji. Medtem ko je tako precej očitno, da je neoliberalni napad privatiziral že obstoječa področja, ki poprej niso bila neposredno podjarmljena kapitalu, se v pozni fazi neoliberalizma kapital brez sramu poslužuje prisiljevanja v aktivno proizvajanje področij, ki mu bodo služila: državne investicije v področja javnega pomena, ki se nato po hitrem postopku privatizirajo,²¹ so na primer začela dopolnjevati javno-zasebna partnerstva, ki niti ne prikrivajo več, kaj je njihov osrednji namen. Izvajanje tovrstnih posegov torej poteka z očitnim in neprikritim kooptiranjem države, ki ekscese pridno sofinancira kot uslužni postrešek ter nujni privesek, saj kapital ne zmore izdatkov zunaj dosega njemu lastne racionalnosti in prisilnih zakonov tekmovanja. Pod pretvezo javnega interesa (v veliki meri pa izginja celo ta faza legitimacije, ki postaja nepotrebna, kar v svojem članku ugotavlja tudi Maja Turnšek Hančič) danes trgi ter interesi kapitala neposredno predstavljajo in izpolnjujejo interese državljana kot potrošnika; trg je s tiho privolitvijo ljudi v postmodernejši potemtakem de facto postal najbolj 'demokratičen' (in skorajda edini) alokator virov za odločanje koristnosti, smiselnosti, aplikativnosti, uporabnosti, razvoja, racionalnosti, učinkovitosti itd.²² Nujno se je zavedati, da v

lastninskih pravic v že omenjene ekskluzivno privatne pravice; prepoved dostopa do skupnega [*the commons*]; komodifikacijo delovne sile in zatiranje alternativnih oblik produkcije in porabe; kolonialne, neokolonialne in imperialne procese aropriacije, premoženja, dobrin in naravnih virov; monetizacijo menjave in obdavčenje, predvsem zemljišč; državni dolg; sužnjelastništvo; in konec koncev kreditni sistem s finančnim kapitalizmom kot radikalnim sredstvom primitivne akumulacije. Ti procesi prvotne akumulacije se po svetu vztrajno nadaljujejo, pri njih pa podobno kot v preteklosti igra ključno in nasilno vlogo država ter njeni nadnacionalni in subnacionalni ekvivalenti (Ibid.; Perelman, 2000). Kot se je izkazalo s svetovno gospodarsko krizo, je mogoče neoliberalni projekt privatizacij interpretirati prav skozi poizkus reševanja krize kapitala v sedemdesetih letih, še posebno pa od konca osemdesetih naprej, saj so se je prek teh procesov skušali odpraviti problemi, povezani z nezmožnostjo absorpcije presežnega kapitala in splošnim padanjem profitne stopnje. (glej Harvey, 2010: 26–31)

Procese privatizacije in ustvarjanja privatne lastnine po vsem svetu ter z njimi neločljivo povezano financiacijo kapitala, ki mu omogoči izjemno mobilnost, je torej mogoče interpretirati dvojno: s strani kapitala kot način premagovanja lastne krize, ki z vključevanjem v svetovni krogotok najde nova, potencialno precej bolj profitabilna področja za izkoriščanje, s strani ekspropriiranih pa kot eno izmed oblik primitivne akumulacije z največkrat katastrofalnimi posledicami za družbeno (seveda pa tudi naravno) okolje.

resnici ne gre za novum, demokracija je v liberalno-demokratični preobleki namreč instrumentalistično zreducirana na 'demokracijo-kot-glasovanje'. Ta osiromašeni model demokracije se že od svojih začetkov primarno utemeljuje in legitimira skozi idejo glasovalne tržnice, kjer naj bi sebični posamezniki iskali svoje privatne koristi.²³

Zgodbo o primitivni akumulaciji velja končati s pripombo, da strukturno prisotna tendenca po padanju profitne stopnje poudarja čedalje bolj očitno kronično pomanjkanje dovolj velikega števila nekapitalističnih in predkapitalističnih področij ter družbenih formacij, ki bi jih kapital lahko koloniziral. To nakazuje le malo preostalih poti za njegovo ekspanzijo: prvič, možnost ima, da parazitira na različnih področjih skupnega, kjer mora puščati določeno stopnjo avtonomije, a s tem prav tako posredno ubija tisto, kar je zanj izkoriščanja vredno, ter drugič, da začne kanibalizirati sam sebe ... Procese kanibaliziranja kot vzpostavljanja formalne odvisnosti enega kapitala od drugega, ki je začel ločevati od produkcijskih sredstev celo velik del samih kapitalistov, lahko v praksi na eni strani opazujemo s prevzemi ali naraščajočim tekmovanjem, ki določene kapitaliste vodi v bankrote, na drugi strani pa tudi s kreditiranjem ter vezanim podizvajalstvom ali odvisnostjo od monopolistov na trgu (viri dobave, zastopstvo), ko kapitalisti sicer imajo nadzor nad produkcijskimi sredstvi, vendar le nominalno. Poglobljanje in širjenje kriz na globalno raven transformira kanibalistične težnje kapitalizma na toliko delov medsebojno zagotovljene destrukcije, da periodično prihaja do ultimativnih oblik devalvacije, kjer ni povsem jasno, kateri od akterjev naj nosi breme teh devalvacij (s svetovno gospodarsko krizo se jih je preprosto socializiralo). (Harvey, 2006: 438) McMurtry (1999) je te težnje metaforično primerjal z rakastimi stadiji kapitalizma, aktualni vzorci delovanja kapitala po njegovem mnenju namreč nakazujejo, da bo kapitalizem prej ali slej uničil tudi tisto, od česar je odvisen sam: svojega gostitelja, torej življenje samo.

Eden ključnih načinov upiranja kolonizirajočim težnjam kapitala je z uporabo proti ločevanju produkcijskih sredstev od producentov, ki je temeljni pogoj kapitalistične akumulacije, in z vzpostavljanjem še tako neznatnih skupnih področij življenja: številna gibanja po svetu se upirajo težnjam kapitala proti neskončni akumulaciji in prakticirajo, vzpostavljajo, producirajo ter se bojujejo za skupno v njegovih različnih oblikah in pomenih (glej *mdr. Klein, 2001; Hardt, 2002*). Kot je nakazano skozi to poglavje, osrednje politično vprašanje vsake alternative kapitalizmu na tej točki postane neposreden dostop do produkcijskih sredstev in reappropriacija skupnega, s čimer je mogoče vzpostavljati alternativne politične projekte in drugačne oblike dela. Za to je potrebna podrobnejša analiza skupnega, ki se je lotevam v drugem članku. Le tako lahko namreč raznolike oblike ter tehnike ekspropriacije in lastninjenja skupnega postanejo bolj jasno razločne, s čimer se lahko opozori tudi na načine upora proti tem procesom. Navsezadnje kapital z uveljavljanjem sebi lastnih interesov in zagotavljanjem funkcij, ki mu omogočajo preživetje, vedno ustvarja tudi orodja, ki omogočajo upor in premagovanje kapitalističnih oblik produkcije (Negri in Hardt, 2009: 159).

Pretirano naivno bi bilo meniti, da je s preobratom v nematerialno delo, ki postaja v postmoderni družbi hegemonika oblika dela, prišlo do neproblematične vnovične združitve producentov s produkcijskimi sredstvi.²⁴ Številne ločnice, čeprav morda manj očitne in ne tako popolne,

²³ Za relativno mehko kritiko glej Barber (2003), Dryzek (2002), za marksistično med drugim Offe (1985: 7.–10. pogl.).

²⁴ Gre za tezo, ki jo mestoma zagovarjajo nekateri post-operaistični avtorji, *mdr. Negri in Hardt*. Tega kompleksnega problema se Negri (2008: 65) sicer povsem zaveda, poudarja namreč, da je »oblastniška funkcija [parazitskega kapitala] organizirana prek grožnje blokade informacij, kot prekinitvev kognitivnih procesov. Na kratko je mogoče reči, da je parazitski kapital tisti kapital, ki črpa vrednost iz *zadrževanja* gibanja znanja, sodelovanja in jezika. Da bi lahko živel in se reproduciral, je kapitalist prisiljen izsiljevati družbo [...].« To dobro priča o že odkriti despotski funkciji, ki jo ima v postmodernem kapitalizmu kapital.

²⁵ Nakazano že skozi Harveyjev koncept akumulacije-kot-odvzemanja.

²⁶ Ali pa morda pri teh elementih, področjih in aktivnostih poprej preprosto ni bilo poizkusov, da bi se iz njih ustvarila fiktivna blaga. O prihodu *nove primitivne akumulacije* glej tudi kratek zaznamek Negrija (2008: 66).

obstajajo tudi pri intelektualnem oz. kognitivnem delu, pri čemer je potrebno opozoriti predvsem na nove oblike lastninjenja in s tem fiktivnega blaga, prek katerega se umetno ustvarja redkost. Finančni kapital namreč v teh primerih najpogosteje pobira rento, a se v veliki meri izloči iz aktivnega delovanja v produkcijskem procesu, ki se obenem razširi onkraj prostorov, ki so bili v preteklosti namenjeni ekskluzivnemu ustvarjanju vrednosti (npr. fabrika).

Zaznamek o vrnitvi rente

Ena pomembnejših, a redko omenjenih značilnosti postfordističnega finančnega kapitalizma je vrnitev rente, ki so jo številni klasiki moderne politično-ekonomske misli dojemali kot problematično predkapitalistično zapuščino. Njen obstoj naj bi namreč onemogočal razvoj pristnega in učinkovitega kapitalizma, ki je bil razumljen predvsem kot kapitalizem brez rente oziroma kapitalizem, v katerem renta nima posebnega vpliva na delovanje ekonomije in s tem kapitala. Ta interpretacija se v aktualni kritiki politične ekonomije pogosto prenaša na obstoječe razmere, predvsem na svetovno gospodarsko krizo, katere krivec naj bi bil finančni kapital. Starega, dobrega, produktivnega kapitalista, ki v materialnem produkcijskem procesu izkorišča živo delo, naj bi namreč zamenjal zlobni finančnik, ki ne počne nič drugega, kot parazitsko pobira rento. (Vercellone, 2010: 85–86)

Na tej podlagi izpeljujem začetno predpostavko, ki bom jo razložil v naslednjih odstavkih: med finančnim kapitalizmom, nematerialnimi variacijami fleksibilnega dela (in torej specifično postfordistično produkcijo) ter rento obstaja tesna povezava. Nadaljnjo povezavo pa je treba vzpostaviti tudi med rento in primitivno akumulacijo;²⁵ zakaj kot poudarja Vercellone (2010: 94–95), moderna oblika zemljiške rente sovпада s procesi ograjevanja skupnih prostorov. Sam izvor (v tem primeru kapitalistične) rente je torej v procesih primitivne akumulacije. Čeprav sta za Vercelloneja ekspropriacija prvotnih skupnih prostorov na eni strani in postmoderne oblike izkoriščanja znanja in življenja na drugi strani procesa, ki sta si po svoji logiki nadvse blizu, pa med njima obstajajo tudi pomembne razlike. Ena pomembnejših ločnic je, da se izkoriščanje skupnega v danem zgodovinskem trenutku ne opira izključno na predkapitalistična fizična področja, ki so eksterna kapitalizmu (kot so bila skupna zemljišča), ampak tudi na izkoriščanje elementov in oblik skupnega, ki so bili vzpostavljeni in ustvarjeni onkraj neposredne logike kapitala.²⁶ Prav v tem pa lahko vidimo tudi specifičnost in novost aktualne financializacije, vsaj če jo primerjamo z zgodovinsko gledano zgodnejšimi epohami, v katerih je finančni kapitalizem igral hegemonsko vlogo: postmoderna kapitalistična financializacija ima namreč izvorno sposobnost, da (špekulativno) prikazuje vrednost, ki nastaja v nematerialnih oblikah skupnega življenja in ustvarjanja, ki segajo onkraj klasičnih prostorov organizirane produkcije.

Premik v značilnostih delovanja kapitala, ki sledijo ponovnemu vzponu rente, je zaznaval že MacPherson (1973: 6. pogl.). Opažal je namreč, da se je moderno dojemanje privatnega lastništva začelo spreminjati, zopet naj bi začelo pridobivati karakteristike pravice do rente. Povedano drugače: že iz samega lastništva naj bi avtomatično izhajala pravica do dohodka, ki s tem ne sledi kakšni posebni aktivnosti, ki bi bila povezana z lastništvom (npr. aktivno udejstvovanje kapitalista v produkcijskem procesu), ampak je preprosto posledica lastništva samega. Že sam

status lastništva (npr. kapitala) je s tem torej postajal dovolj za rentni dohodek.²⁷ Do podobnih ugotovitev je v istem času prišel Mandel (1972: 8. pogl.), ki je poleg obstoja zemljiške rente prepoznava naraščajoči pomen tehnološke rente, ki po njegovem mnenju v poznem kapitalizmu, času tretje tehnološke revolucije, postane »osrednji vir presežnih profitov« (Ibid.: 252). Ključni razlog za to spremembo je videl v čedalje večji oligopolizaciji in monopolizaciji trgov, kjer nekaj korporacij uspešno nadzoruje vstop na trg prek distribucijskih kanalov, svojo moč pa med drugimi uspevajo ohranjati tudi prek *know-howa*, licenc in patentov. Za ohranjanje tega stanja korporacije potrebujejo permanentno tehnološko obnavljanje in inovacije, ki postanejo (kot napove že Marx) sistematično organiziran kapitalistični posel z enim samim ciljem: maksimizacijo dobička za korporacije, ki te raziskave plačujejo. Ta integracija intelektualnega dela v produkcijski proces po eni strani prinese krajši življenjski cikel fiksnega kapitala, po drugi pa čedalje večje omejitve pri nadzoru nad vsemi vidiki socializacije procesov produkcije in reprodukcije.²⁸ Mandel je menil, da te spremembe vodijo v naraščanje kontradikcij na vseh ravneh, opazal pa je tudi, da »v tržni ekonomiji nikoli ne moremo biti od začetka povsem prepričani, ali bo nova odkritja in inovacije mogoče aplicirati, [zaradi česar] je riziko profitabilnosti investiranega kapitala v sferi raziskovanja večji kot sicer.« (Ibid.: 254) Že Mandel je torej zaznaval, da se z neotipljivostjo nematerialnega, intelektualnega dela in nejasnostjo učinkov, ki jih takšno delo potencialno ima (oziroma nima) za kapital, špekulativnost pri vlaganju v to področje nujno poveča.²⁹

Na prelomu tisočletja je Rifkin (2001) te transformacije v logiki delovanja kapitalizma podobno kot MacPherson ponažarjal s spremenjenim dojetjem lastništva, novo obdobje pa je poimenoval »čas dostopa«. Medtem ko so poprej tržni sistem tvorili predvsem prodajalci in kupci, ga danes po njegovem mnenju predvsem dobavitelji in uporabniki, zato na trgu ne poteka več primarno menjava blaga, ampak se omogoča ali omejuje dostop do določenih dobrin, virov ali celo do samega trga. Značilnost dostopa je, da v nasprotju z modernim privatnim lastništvom seveda ne preide v dejansko last kupca, ampak obstaja le v obliki najema, začasnega zakupa oziroma posoje, ki po določenem časovnem obdobju preteče.³⁰ V teh nastavkih je mogoče videti podlago za vzpon rentniškega sistema. Le-ta sicer prevzema nekatere predmoderne značilnosti, a ga s tem obdobjem kljub temu nikakor ne smemo zamenjevati, saj začenja v nasprotju s prvotnimi oblikami renta precej širše zaobjemati delovanje družbe. Čeprav Rifkin poudarja, da to vodi le še v večjo koncentracijo ekonomske moči ter da lastnina s temi pre-

²⁷ Povedano z besedami Macphersona (1973: 131): »Investitorji so v smislu, da so čistokrvni rentniki, seveda svojo lastnino vedno dojemali kot pravico do vira dohodka. A z vzponom moderne korporacije in prevlado korporativnega lastništva čedalje več različnih individualnih investorjev postaja rentnikov in tega se vse bolj zavedajo. Manj kot lastništvo nekega dela fizične tovarne korporacije in zaloge materialov in produktov njihova lastnina vključuje pravico do vira dohodka, ki izhaja iz zmožnosti korporacije, da ravna profitabilno na zelo nepopolnem trgu.«

²⁸ Nekateri radikalni avtorji to spremembo danes ponazarjajo s čedalje večjo (relativno) avtonomijo dela, ki jo omenja tudi Mandel. Že Mandel (1972: 267–268) pa je opozarjal tudi na čedalje očitnejše podružbljanje dela, ki gre do skrajnih ekstremov, saj »akumulirani rezultati znanstvenega in tehničnega razvoja celotne družbe in človeštva čedalje bolj postajajo nujen temeljni pogoj za vsak partikularni proces produkcije v vsaki partikularni sferi produkcije.« Največjo kontradikcijo tako vidi v privatni apropiaciji te sicer povsem socializirane produkcije, ki je podrejena pogojem valorizacije kapitala, človeštvu pa se s tem onemogoča prosta uporaba znanja. Šele dokončna odprava privatne apropiacije lahko po njegovem mnenju tako vodi v osvobojenje dela in človeka, ki bi odprla možnost svobodne kreativne aktivnosti. (Ibid.: 8. pogl.)

²⁹ Vercellone prek avtonomističnih reinterpretacij general intellecta (glej Virno, 1996; Terranova 2008) to opredelitev radikalno razširi in poudari, da intelektualni, človeški kapital beži objektivnim meritvam – prav zato pa »njegova vrednost ne more biti nič drugega kot subjektiven izraz pričakovanih bodočih dobičkov, doseženih na finančnih trgih, ki si s tem priskrbijo rento.« (Vercellone, 2010: 110)

³⁰ Dober primer so franšizne prodajalne, kjer podjetnik vzame v začasen najem »dostop« do znanja in znamke neke korporacije, pri čemer seveda sam nosi tveganje za uspeh na lokalnem trgu, ne multinacionalka (ki lahko obenem postavlja tako rekoč vse pogoje poslovanja). A nedaleč od te logike so tudi različne

oblike podizvajalstva, zunanjega izvajanja [*outsourcing*] in podobnih mrežnih pogodbenih razmerij, kjer se breme izkoriščanja prenaša in razdeljuje niže po »hierarhični lestvici«, kapital pa se osvobodi potrebe po zares aktivnem delovanju; v primerih visokoaktivnega poseganja v produkcijski proces tako igrajo kvečjemu vlogo usklajevalca, lahko pa se še bolj ločijo od teh procesov in samo preračunavajo verjetnost uspeha na trgu ter se glede na te ocene odločajo za investicijo. To se po eni strani dogaja predvsem tam, kjer obstajajo visoke ovire za vstop na trg oziroma kjer se vzpostavlja tržna koncentracija ter združevanje podjetij v hibridne mastodonte, ter na drugi strani tam, kjer se moč kapitala občutno prevesi na stran finančnega kapitala.

³¹ Povedano z besedami Negrija (2008: 76): »*Revsčina je preprosto dejstvo, da smo nezmožni narediti svoje aktivnosti nekaj vredne.* Tudi revni migrant ali izključeni je nekdo, ki ima *potenco* za izražanje. [...] Če je funkcija izkoriščanja prikrajšati ljudi za življenje, prostor in mobilnost, kot tudi za kapacitete kooperacije in ustvarjanja vrednosti, potem revni ljudje niso le izključeni, ampak tudi eksemplarični primeri eksploatacije.« Primerjaj s prejšnjo opombo ter z vprašanji povezanimi z dostopom.

³² Na tej točki je torej ločevanje med dobrim, produktivnim kapitalistom na eni strani in zlobnim kapitalistom, ki je eksteren produkcijskemu procesu, nesmiselno, vprašanje je samo, ali kapital vlaga v razvoj produkcijskih sredstev (in pod kakšnimi pogoji da oziroma ne; tudi finančni kapital namreč vsaj posredno, če ne neposredno, vlaga v »razvoj« – npr. z bolj ali manj tveganim kapitalom –, pri čemer vsako obliko kapitala vodi ista profitna logika). Morda je pomembnejše omeniti, da prek rente dobrine in viri pridobivajo status redkosti tudi tedaj, ko je ta redkost vzpostavljena umetno, na primer prek monopolističnih oblik lastništva ali institucionalnih ureditev.

subsumpcije dela pod kapital, na primer v razmerah fordistične produkcije v fabriki, ne pa tam, kjer se delo začne bolj avtonomno organizirati od kapitala. Kot poudarjajo Chicchi (2010), Marazzi (2010) in Vercellone (2010), je treba zaradi teh sprememb razmisliti o sami razliki med profitom in rento, saj ju je zaradi specifik zadnje financializacije čedalje težje ločevati, pri

miki niti približno ne izgine (spremenil naj bi se le njen status), ob tem spregleda pomembno dejstvo, da prav moderna privatna lastnina nikoli ni bila omejena le na fizično lastništvo oziroma posest nečesa. Prav iz nje že izhaja, kot je bilo omenjeno v prvem delu članka, omejevanje dostopa in druge značilnosti, ki temeljijo v samem pravnem statusu privatnega lastništva. Prav dostop – tako do virov preživetja kot do distribucijskih kanalov – postaja čedalje pomembnejše politično vprašanje, saj se prek njega določajo razlike, kdo bo vključen ali izključen in kakšne ovire bodo spremljale te delitve. Kot eden pomembnejših vidikov se v tem kontekstu kaže predvsem umetno ustvarjanje redkosti, kjer ta redkost ne izhaja iz »po naravi« danih karakteristik neke dobrine, ampak prav iz njenega lastniškega statusa (ne glede na množičnost uporabe se namreč količina takšne dobrine, kot je na primer določena informacija, ne »zmanjša«).

V primeru vzpona rente torej ne gre toliko za revolucijo v lastništvu, ampak kvečjemu za postmoderno evolucijo, ki s kvalitativnimi spremembami, značilnimi za ta družbeni prehod, lastnini vrača njeno rentniško vlogo, hkrati pa se ohranja tudi vse regresivne vidike, ki so značilni za moderno lastnino. S tem se razlika med tistimi, ki si nekaj lastijo in iz tega lahko zaradi različnih razlogov dobivajo rento, in tistimi, ki nimajo ničesar, le še eksponentno povečuje. Medtem ko je za posameznika v moderni veljalo, da je vsaj lastnik fizične zmožnosti za delo, je značilnost živega dela v postmoderni, da je lahko »človeški kapital« skorajda ničvreden (vsaj glede zaslužka za preživetje).³¹

Prav tako v klasični politični ekonomiji med rento in profitom ni tako občutne razlike, kot se je najpogosteje ocenjevalo v teoriji. Po Vercelloneju (2010: 94–107) do marginalizacije rente pride šele z industrijskim kapitalizmom, ki je neposredno vključen v ustvarjanje presežne vrednosti, medtem ko začne v postfordističnem kapitalizmu razlika med profitom in rento znova razpadati (to tendenco Marazzi ponazarja s formulacijo 'renta postaja profit'). Dve ključni merili, ki naj bi pri Marxu in nekaterih drugih klasičnih ločili profit od rente, sta: aktivna vloga pri razvoju produkcijskih sredstev (ki se pri Keynesu pokaže v boju proti redkosti) ter udeležba kapitalista v sami produkciji; medtem ko pri renti lastnik kapitala v produkciji nima posebne funkcije, torej nima vloge pri upravljanju in organizaciji dela, naj bi pri profitu bil interen produkcijskemu procesu.³² To ločitev pa je mogoče vzpostaviti le v razmerah popolne realne

čemer sta poleg naraščajoče avtonomije dela (vsaj v nekaterih delih sveta) pomembna predvsem dva razloga: prvič, podjetja, ki poprej niso imela popolnoma ničesar s financami, so v zadnjih desetletjih drastično povečala svoje investicije v finančne produkte, s čimer so postala v veliki meri odvisna od teh profitov; finančna in »realna« industrijska ekonomija sta se začeli izjemno prepletati (Marazzi, 2010: 33; glej tudi Callinicos, 2010); drugič, že nakazana novost finančne ekonomije je, da so finance prepredle skorajda vsa področja in pore življenja ter se razširile na celoten ekonomski cikel. To pomeni, da poseg financ ni občuten več le v produkcijskem procesu, ampak soobstaja v ekonomskem ciklu od njegovega začetka do konca (potrošnja) – med ključnimi razlogi je predvsem omenjena zmožnost finančnega kapitalizma, da ekstrahira vrednost onkraj področij, ki so bila tradicionalno namenjena ustvarjanju vrednosti.

Edini način za obstoj rente, kjer kapital ni nujno interesen glede na produkcijski proces, je skrajna fleksibilizacija dela, ki živo delo nenehno drži pod pritiskom. Pri tem pa vzpon rente postaja čedalje bolj pereče vprašanje celo za mainstreamovske ekonomiste, ki so začeli prepoznovati, da bo v takšni konstelaciji kapitalizem le težka okrevanje. O vladavini rentnikov, ki kujejo dobičke prek svojega premoženja [sic! kateri kapitalist jih ne?!] in ki naj bi jim politiki servilno služili, je v eni svojih kolumn med drugim pisal liberalni ekonomist Paul Krugman (2011). V tem primeru gre seveda za rentnike v obliki finančnega kapitala, ki ga je politika s socializacijo izgub zavarovala pred izgubami zaradi idiotskih špekulativnih naložb. A predpostavka, da je parazitski *le* finančni kapital, ne zgreši samo zgodovinskega dejstva, da sta ti dve obliki kapitala tako ali drugače zmeraj soobstajali,³³ temveč še bolj bistveno, da mora na živem delu (ne glede na specifične njegove zgodovinske pojavnosti) parazitirati vsaka oblika kapitala, bodisi posredno ali neposredno: postmoderna finančni kapital je pri parazitiranju preprosto postal zelo nedvoumen, njegova despotska narava je postala povsem manifestna, njegova nepotrebnost pa nadvse očitna. Tovrstna, predvsem za današnji čas umetno ustvarjena kvalitativna razlika med dvema oblikama kapitala, kjer je rezultat že zmeraj izkoriščanje, je v tako ostri maniri potemtakem ne le nesmiselna, ampak tudi komaj mogoča.³⁴ Vprašanje pa v resnici ne bi smelo biti, ali se bodo uspeli vrniti stari dobri kapitalisti, ki so bili tako prijazni, da so aktivno izkoriščali živo delo v produkcijskem procesu, niti ne bi smelo biti vprašanje, kako razrešiti aktualne zablode in vrniti zlobni finančni kapital v službo realni ekonomiji. Cilj kritike politične ekonomije navsezadnje nikoli ni bil popravljanje napak v sistemu (i.e. vrnitev »produktivnega« kapitala) – njena ključna predpostavka je, da je napačen sam sistem.

Literatura

- ARRIGHI, G. (2009). *Dolgo dvajseto stoletje: Kapitalizem, denar in moč*. Ljubljana, Založba Sophia.
- BALIBAR, E. (2004). *Strah pred množicami: Politika in filozofija pred Marxom in po njem*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- BARBER, B. R. (2003). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.

³³ In da sta kot stranski produkt obe tudi ustvarjali nove boje in prispevali k večji produktivnosti – eden prek neposredne udeležbe v produkcijskem procesu, drugi prek (včasih tveganih) investicij »od zunaj«.

³⁴ Da je skoraj nemogoče ločiti finance od realnega sektorja poudarja tudi Marazzi (2010: 29), saj so postale finance »so-odločilne [cosubstantial] za samo produkcijo dobrin in storitev.« Morda bi bilo potrebno razbiti še en mit, po katerem je špekulativen *le* finančni kapital, čeprav mora (npr. na podlagi cost-benefit analize) špekulirati, da bodo njegove investicije večinsko donosne, *vsak* kapitalist.

- BELLAMY FOSTER, J., MAGDOFF, F. (2009). *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*. New York, Monthly Review.
- BERRY, D. M. (2008). *Copy, Rip, Burn: The Politics of Copyleft and Open Source*. London, Pluto Press.
- BOLLIER, D. (2002). *Silent Theft: The Private Plunder of Our Common Wealth*. New York, London: Routledge.
- BONEFELD, W. (2001). The Permanence of Primitive Accumulation: Commodity Fetishism and Social Constitution. *The Commoner*, No.2: 1–15.
- CALLINICOS, A. (2010). *Bonfire of Illusions: The Twin Crises of the Liberal World*. Cambridge, Malden, Polity.
- CHICCHI, F. (2010). On the Threshold of Capital, At the Thresholds of the Common. V *Crisis in the Global Economy*, ur. Andrea Fumagalli in Sandro Mezzadra, 139–153. New York, Autonomedia.
- DE ANGELIS, M. (2001). Marx and primitive accumulation: the continuous character of capital's »enclosures«. *The Commoner*, No. 2: 1–22.
- DE ANGELIS, M. (2007). *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*. London, Pluto Press.
- DOUZINAS, C., ŽIŽEK, S. (UR.). (2010). *The Idea of Communism*. London, New York, Verso.
- DRYZEK, J. S. (2002). *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford, Oxford University Press.
- FUMAGALLI, A., MEZZADRA, S. (UR.) (2010). *Crisis in the Global Economy*. New York, Autonomedia.
- HANDS, J. (2011). *@ is for Activism: Dissent, Resistance and Rebellion in a Digital Culture*. London, New York, Pluto Press.
- HARDT, M. (2002). Porto Alegre: Today's Bandung? *New Left Review*, No. 14: 112–118.
- HARDT, M. (2010). The Common in Communism. V *The Idea of Communism*, ur. Costas Douzinas in Slavoj Žižek, 131–144. London, New York, Verso.
- HARVEY, D. (2003). *The New Imperialism*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- HARVEY, D. (2006). *The Limits to Capital (New edition)*. London, New York, Verso.
- HARVEY, D. (2010). *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. London, Profile Books.
- HARVEY, D. (2011). The Future of the Commons. *Radical History Review*, No. 109: 101–107.
- HOLLOWAY, J. (2010). *Crack Capitalism*. London, New York, Pluto Press.
- JAMESON, F. (2011). *Representing Capital: A Commentary on Volume One*. London, New York, Verso.
- KRUGMAN, P. (2011). Rule by Rentiers. *New York Times*, 9. junij 2011. Dostopno prek: <http://www.nytimes.com/2011/06/10/opinion/10krugman.html> (10. junij 2011)
- KLEIN, N. (2001). Reclaiming the Commons. *New Left Review* No. 9: 81–89.
- LINEBAUGH, P., REDIKER, M. (2000). *The Many-Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic*. Boston, Beacon Press.
- LINEBAUGH, P. (2008). *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*. Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.
- LINEBAUGH, P. (2010). Enclosures from the Bottom Up. *Radical History Review*, Issue 108: 11–27.
- LOCKE, J. (2010). *Dve razpravi o oblasti; Pismo o toleranci*. Ljubljana, Krtina.
- MACPHERSON, C. B. (1973). *Democratic Theory: Essays in Retrieval*. Oxford, Clarendon Press.
- MANDEL, E. (1972). *Late Capitalism*. London, Verso.
- MARAZZI, C. (2010). *The Violence of Financial Capitalism*. Los Angeles, Semiotext(e).
- MARX, K. (1976/1990). *Capital: A Critique of Political Economy, Volume One*. London, Penguin Books.
- MARX, K., ENGELS, F. (1975). *Collected Works, Volume 3 (1843–1844)*. London, Lawrence & Wishart.
- MAY, C. (2010). *The Global Political Economy of Intellectual Property Rights: The New Enclosures (second edition)*. New York, Routledge.
- MCMURTRY, J. (1999). *The Cancer Stage of Capitalism*. London, Pluto Press.
- NEGRI, A. (1984/1991). *Marx Beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*. London, Pluto Press.

- NEGRI, A. (2008). *Reflections on Empire*. Cambridge, Malden, Polity.
- NEGRI, A., HARDT, M. (2003). *Imperij*. Ljubljana, Študentska založba.
- NEGRI, A., HARDT, M. (2005). *Multituda: Vojna in demokracija v času imperija*. Ljubljana, Študentska založba.
- NEGRI, A., HARDT, M. (2009). *Commonwealth*. Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press.
- OFFE, C. (1985). *Družbena moč in politična oblast: protislovja kapitalistične demokracije: razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma*. Ljubljana, Delavska enotnost.
- OSTROM, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge, Cambridge University Press.
- PERELMAN, M. (2000). *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*. Durham, London, Duke University Press.
- POLANYI, K. (2008). *Velika preobrazba: Politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana, Založba /*cf.
- RIFKIN, J. (2000). *The Age of Access: The New Culture of Hypercapitalism, Where All of Life Is a Paid-for Experience*. New York, Penguin.
- SCHILLER, H. I. (1989). *Culture, Inc.: The Corporate Takeover of Public Expression*. New York, Oxford, Oxford University Press.
- SMITH, A. (2010). *Bogastvo narodov: Raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- TERRANOVA, T. (2004). *Network Culture: Politics for the Information Age*. London, Pluto Press.
- VERCELLONE, C. (2010). The Crisis of the Law of Value and the Becoming-Rent of Profit. V *Crisis in the Global Economy*, ur. Andrea Fumagalli in Sandro Mezzadra, 85–118. New York, Autonomedia.
- VIRNO, P. (1996). Notes on the »General Intellect«. V *Marxism beyond Marxism*, ur. Saree Makdisi, Cesare Casarino in Rebecca E. Karl, 265–272. New York, London, Routledge.
- WINSTANLEY, G. (2011). *A Common Treasury*. London, Verso.
- ŽIŽEK, S. (2009). *First As Tragedy, Then As Farce*. London, Verso.